

TRAGOM KOMUNISTIČKIH ZLOČINA NA PODRUČJU OPĆINE LJUBUŠKI

Ljubuški – Tomića njiva, 19. – 28. srpnja 2010.
Dnevnik

► Piše: fra Miljenko Stojić

19. srpnja 2010.

Jutros smo počeli otkopavanje masovne grobnice iz Drugog svjetskog rata i poraća u samom središtu Ljubuškog. Riječ je o lokalitetu Tomića njiva. U veljači 1945. komunisti su, kako tvrde svjedoci, ovdje smaknuli 15-ak osoba. Među njima trebao bi biti barem jedan hercegovački franjevac. Mislimo da bi to mogao biti fra Slobodan Lončar. Fra Janko Bubalo u svojoj knjizi *Apokaliptični dani* svjedoči da je vjerojatno strijeljan oko ponoći 12. ili 13. veljače. Taj dan vidio ga je kroz špijunku na vratima i uspio mu udijeliti sakramentalno odrješenje.

Radom smo započeli u 8.00 sati. Sa stručne strane radove vodi arheolog prof. mr. sc. Tihomir Glavaš. Tu je i pročelnik Povjerenstva za obilježavanja i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća na području općine Ljubuški Vice Nižić, kao i vicepostulator postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« fra Miljenko Stojić. Ove dvije ustanove nositelji su svih radova.

Puno nam u radu pripomaže bagerist, djelatnik Javnog komunalnog poduzeća u Ljubuškom. Uz njegovu pomoć vrlo smo brzo skinuli velik površinski sloj zemlje i kamenja u visini od oko 1,5 m. Bila je to rupa u zemlji pa su priroda i neodgovorni pojedinci učinili svoje. Na prve kosti

nailazimo već oko 10.00 sati. Otada se počinjemo više oslanjati na ruke četvorice kopača.

U okolici ove masovne grobnice načičkane su sve redom lijepe privatne kuće. I na ovom zemljištu gdje kopamo vide se ostatci započelih temelja kuće. Nije izgrađena jer je vlasnik odustao od te namisli saznavši za masovnu grobnicu koja se ovdje nalazi. Za neupućene, radimo na zemljištu koje se nalazi stotinjak metara nasuprot Domu zdravlja.

Tijekom komunizma milicija je revno privodila one koji bi se usudili pohoditi to mjesto i barem se kratko na njemu zadržati. Međutim, padom komunizma puk je sve događaje nastojao otrgnuti od zaborava. O njima se počelo javno govoriti i zahvaljujući

poglavito franjevcima iz samostana na Humcu na mjestu masovne grobnice podignut je željezni križ s natpisom tko je i kada učinio ovaj zločin i zazivom za pokoj duša pobijenih. Mi, naravno, ne tražimo zločinca, nego tražimo žrtve. Državi, ako hoće, prepuštamo njezin dio posla. I razni pojedinci tjeraju na to, kao jučer Damiir Šimić na portalu hrsvijet.net.

Sunce nemilice peče unatoč tome što je sinoć naletio pljusak i grad koji su prilično ohladili okoliš. Bilo je to samo časovito i od svega osta samo šteta u poljodjelstvu.

Oko 11.00 sati posjetio nas je načelnik Općine Nevenko Barbarić. Hvala mu na tome, kao i na svemu onome što je s dolaskom slobode činio za nevino pobijene na područ-

ju općine Ljubuški. Nije se bojao u novije vrijeme pokrenuti spomenuto povjerenstvo kao i zauzeti se da što prije dođe do otkopavanja masovne grobnice na području Vrgorca. U njoj, naime, ima ubijenih 40-ak uhićenika iz Ljubuške tamnice.

Nekako u isto vrijeme posjetio nas je i fra Ante Marić. On ne samo da je član Povjerenstva nego je i prvi koji je kao pročelnik Povjerenstva za pripremu kauze mučenika pobijenih hercegovačkih franjevaca počeo tragati za njihovim kostima. Vodio je iskapanje u Zagvozdu gdje je, uz ostale, pronađen i 30. svibnja 2005. na patologiji u Splitu identificiran fra Melhior Prlić. To je prva identifikacija neke žrtve iz Drugog svjetskog rata pomoću DNK analize na području Hrvatske, BiH i Slovenije. Ujedno je to početak studija forenzike na Sveučilištu u Splitu. Spomenimo da su to uradili prof. dr. sc. Marija Definis-Gojanović, doc. dr. sc. Davorka Sutlović i njihovi suradnici.

Zadovoljno pratimo napredovanje radova. Nismo se nadali da ćemo toliko napraviti u ovako kratkom vremenu. Nakon što smo našli prve kosti, pokušavamo omeđiti područje masovne grobnice. Tek nakon toga pristupit ćemo pomnom čišćenju posmrtnih ostataka ubijenih. Nakon završetka tog posla, trebala bi stići forenzičarka Marija Definis-Gojanović i uz pomoć spomenutih povaditi tijela. Ona će nakon toga biti pohranjena u prikladne sandučice i poslana na DNK analizu. Tek nakon analize svi oni koji misle da je netko od njihovih najbližih među ubijenima mogu dati uzorak krvi za DNK analizu. On će se kasnije usporediti s rezultatima DNK analize ubijenih.

Čitavo jutro dolaze oni koji misle da su baš tu pokopani njihovi najmiliji. Dolaze i svjedoci koji su ili sami vidjeli pobijene u ovoj masov-

noj grobnici ili im je netko o tome pričao. Koliko samo teških ljudskih sudbina... A zbog čega?

Oko 13.00 sati posjetio nas je i ministar policije ŽZH Ivica Gašpar. Lijepo od njega. Policija inače uredno osigurava masovnu grobnicu i ostat će ju čuvati kad završimo posao za danas.

Treba spomenuti i ljude u susjedstvu. Nesebično nam pružaju svaku vrstu pomoći. Baš kao i u Knešpolju prije mjesec dana. Ne trebamo nešto posebno, ali nam je drago osjetiti tu povezanost.

Koliko se god trudili, nismo uspjeli ustanoviti opseg masovne grobnice. Jedino sve više i više kostiju izvire iz zemlje. Izgleda da se prostire u dužinu. Mislimo ipak da smo uspjeli ustanoviti dvije strane. Posao prekidamo u 16.00 sati. Nastavljamo sutradan. Vraćajući se prema samostanu na Humcu, prolazim pokraj kuće gdje su bili tamničari i uhićenici. Podrum u kojem su žrtve držane i odabirane za odstrjel i danas jezovito izgleda.

20. srpnja 2010.

Poučeni jučerašnjom nesnosnom žegom danas smo počeli ranije s poslovima na masovnoj grobnici na lokalitetu Tomića njiva u Ljubuškom. Točno u 7.00 sati svi smo bili na mjestu. Međutim, živa u termometru ubrzo se popela iznad 30° C. Unatoč svemu dali smo se predano na posao.

Sve više i više osobnih predmeta pobijenih počinje isplivavati na površinu. Najviše smo se obradovali dijelovima krunice. Bijele je boje, nije ona posebna franjevačka i ne će nam pomoći u identificiranju moguće ubijenog franjevca, ali nam kazuje da su ubijeni vjerovali u Boga. S tim u svezi treba spomenuti i svjedočan-

stvo koje smo danas čuli. Fra Slobodan Lončar je zajedno s drugima bio zatočen u tzv. Ozninoj kući. Krišom je ispovijedao uhićenike koji su ubijani noću prethodno protrsivši kroz draču i trnje put do stratišta, prirodnog ulegnuća ili rupetine u zemlji. Ubrzo je i fra Slobodana popila noć.

Od rane zore zvonu mobitel, javljaju se djelatnici raznih javnih glasila. Nastoje izvijestiti puk o tome što se ovih dana događa na ovome mjestu. Neki koji su nas posjetili rekoše da su im upravo javna glasila dojavila o ovome otkopavanju i u njima pobudila nadu da će konačno pronaći svoje najmilije koji su pobijeni kao nevini, bez ikakva oružja u rukama. A da je trebalo imati sreću, govori nam i sljedeći slučaj. Ispitivač u Ozninoj kući dobro je poznao brata uhićenoga. Čim je shvatio da su braća, oslobodio ga je. On danas zahvaljuje Bogu da nije dospio u ruke drugom istražitelju jer bismo danas i njega tražili u ovoj masovnoj grobnici. Hvala, dakle, svim javnim glasilima koja, prema svojim mogućnostima, izvješćuju o našim naporima ovih dana.

Nije trebalo dugo čekati da počnemo pronalaziti i ostatke žice kojima su ubijeni bili vezani. Za razliku od drugih mjesta ovdje su po dvojica bili vezani za mišice. Ubojice na žici i na njezinom vezanju nisu nimalo štedjele. Slično je bilo i sa streljivom. Pronalazimo naboje, čahure, ali i neispaljene naboje koje je tek udarila igla.

Negdje oko 9.00 sati posjećuju nas i franjevci iz humačkog samostana. Tu je gvardijan fra Miro Šego, zatim fra Dražan Boras, fra Žarko Ilić, fra Milan Jukić, fra Andrija Nikić. Posebno treba spomenuti fra Vinca Dragičevića. Ima 93 godine, ali to mu nije smetalo da po ovoj žegi dođe na mjesto o kojemu zna razli-

čite stvari. Njega su komunisti mislili ubiti iz zasjede na Kočerinu gdje je bio župni vikar, ali je to doznao i uspio se na vrijeme skloniti. Danas nam je dragocjen izvor informacija za mnoge ubijene fratre.

Ustrajnim radom na masovnoj grobnici počinju se pojavljivati i prve lubanje. Ne vadimo ih još, ali nam pomažu u određivanju ozemlja same masovne grobnice. Jedna je slomljena kamenom koji je nabačen na nju. Po svemu sudeći, učinili su to ubojice. Na kraju brojimo 5 lubanja i mjerimo opseg masovne grobnice. Iznosi 3,5 x 4,5 m. Zadovoljni smo da smo uspjeli to odrediti. Moći ćemo se više usredotočiti na otkopavanje i pripremanje posmrtnih ostataka za vađenje koje bi trebalo biti u petak dolaskom forenzičarke Marije Definis-Gojanović.

Ukazuju se i ostatci obuće i odjeće. Kopče s remena, puce, nožić, slomljene naočale... svjedoče o ubijenima i kao da ih nekako čine življima u našoj svijesti.

Dok razmišljam o tome, napola slušam čovjeka koji je došao po prvi put. Nije puno govorio, ali kad reče da traži oca, nekako sam se trznuo.

Obično su oni koji dolaze tražili dje-dove, bake... U jednom trenutku glas mu zadrhta kroz suze. Kad se primirio, nadoda da se još nije bio ni rodio kad su mu ubili oca. Sada sam ga zaista slušao punim umom. Nije se tu imalo što reći, moglo se samo pozvati na Boga i obećati da ćemo ovaj posao savjesno obaviti do kraja. Zahvalio nam je na tomu što radimo i otišao, a mi smo ostali zahvaljujući njemu što nas je smatrao dostojnima pustiti nas u djelić svoje životne sudbine.

Nismo mogli odgonetnuti otkud hrpa pepela u donjem dijelu grobnice. Jesu li ih pokušali paliti? Što li je bilo? Možda to uspijemo sutradan kad otkopamo još više okolne zemlje.

Oko 15.00 sati spoznali smo da smo dovoljno iscrpljeni žegom i radom. Istina je da su nas opet obilato častili, naročito osvježavajućim pićima, ali niti smo imali vremena za odmaranje niti je to moglo pobijediti ovo sunce. Najveće nam je zadovoljstvo i najveći odmor posao koji lijepo napreduje. Radujemo se onom danu kad ćemo nakon identifikacije pobijene dostojno pokopati s njihovima najbližima.

21. srpnja 2010.

Grad se polagano budi. Već je 7.00 sati. Nekada je ovdje bila šikara, jedino je Oznina kuća trebala spadati u civilizaciju, ali je, na žalost, prošla onkraj nje.

Razmišljamo što danas raditi. Oslobodili smo pristup do nekoliko tijela, ali smo primijetili da ispod 2 tijela ima još njih. Nisu čitava. Očito su bila na površini pa su im divlje zvijeri pojele gornji dio. Netko je to primijetio pa ih je zasuo zemljom da im se sačuva barem donji dio. Slaže se to s dječakovom pričom, sada starca, koji je vidio kako iz zemlje viri ruka u fratarskom habitu i kako divlje ptice ključaju nečiju glavu. Odlučujemo raditi na daljnjem čišćenju pristupa tijelima pa ćemo naknadno vidjeti što s njima učiniti.

Negdje na području Ljubuškog ubijeni su fra Paško Martinac i fra Martin Sopta. Neki misle da se to dogodilo upravo ovdje. Pada mi na um ono što je o fra Paški Martinu i njegovu istražitelju Petru Jelčiću zapisao fra Janko Bubalo u svojim memoarima *Apokaliptični dani*. Kad je fra Paško opazio Petrovu bezbožnost, rekao mu je: »Mladiću, meni se čini da Vi ni u Boga ne vjerujete«. »Ta usta to više nikada ne će izustiti«, bio je Petrov zaključak dok je to pričao fra Janku istražujući njegovu navodnu krivicu. Možemo samo zamisliti taj trenutak! Fra Paško je očito pobijedio unatoč smrti strijeljanjem.

Oko 9.30 sati posjećuju nas fra Velimir Mandić i fra Stjepan Neimarević. Naravno da se zanimaju za sve što se događa ovih dana. A nama nije teško ispričati im, kao i drugima. Neka se istina širi i osvjetljava tamu koju su komunisti nemilice sijali.

Gledam ostatke naočala. Pripadaju onoj staroj, okrugloj modi. Ta-

kve je nosio, barem prema slici, i fra Slobodan Lončar. Presmiono nam je zaključiti da su ove pripadale upravo njemu. Međutim, kako jučer zapisasmo, svjedok govori da je fra Slobodan ubijen u posljednjoj skupini odvedenoj na ovo stratište. To znači da bi mu se tijelo trebalo nalaziti na vrhu masovne grobnice. Ipak, zaključke ostavljamo našem daljnjem istraživanju i DNK analizi. I njega, ako bude ovdje, i sve druge jednoga ćemo dana dostojno pokopati makar nikada ne saznali njihova imena.

U 10.00 sati ponovno nas obilazi načelnik Općine Ljubuški Nevenko Barbarić. Očito da sve ovo ne radi iz dužnosti, nego mu je i osobno stalo da se napori ovih dana što bolje privedu svome kraju.

Nešto iza 12.00 sati stiže, također po drugom putu, ministar policije ŽZH Ivica Gašpar. I njemu je ovo očito više od dužnosti. Primjećujem da je okupljenima drago da je to tako. Uostalom, demokracija je i ovo bi zaista trebale biti »narodne vlasti«, a ne kao nekada.

Konačno smo odlučili da moramo podići ona dva spomenuta tijela. Njihovo je stanje potpuno jasno. Ono što je od njih ostalo, odvojeno je jedno od drugoga i nemamo nikakvih poteško-

U zatvoru – »na postelji žive ljubavi«

Taj se teretnjak zaustavi pred kućom (u dvorištu) liječnika Mahića. Toga su liječnika »oslobodili« partizani od života i ove kuće. U gornjem dijelu kuće uređuje Ozna, u podrumu čame hrvatski sinovi. Oznaš naredi stražaru da otključa zatvor (podrum) i nas dvojicu – onoga u žicu svezanog i mene – utjeraju u podrum (vratar-stražar, dok me guraše, opsova mi sve popovsko; u tom je bio dosta vješt). Iako je vani vedro i sunce još visoko, u podrumu se ne vidi ni prst pred očima. Stražar reče momu suputniku da odmah ondje na početku legne, a mene »starješina sobe« odvede prilično daleko. U podrumu se ništa ne vidi pa, kad sam išao, stao sam nekomu na nogu, nekom na prsa i uz to čuo prošaptane riječi: »Polako, velečasni«. Podrum nabijen i prepun naših ljudi. Samo su muški unutra. Konačno me zapade mjesto među dvojicom mladića. Legoh na »golu cementu« u podrumu. Kad je stražar zatvorio vrata, ova se dva mladića tako primakoše jedan uz drugoga i mene staviše da ležim na njima. Vele: »Samo Vi ležite, nije nama teško Vas na sebi držati. Vas su sigurno isprebijali pa bi se na ovoj goloj cementi mogli i nahladiti«. Ta su dva mladića iz Drinovaca. Jedan se zove Kundid, a drugi Roso. Vele da me poznaju. Oba su se uredno vratili iz logora kući. Sada ih Ozna treba. Umoran, prašnjav i prezren ležim na dva mlada srca koja se tako za fratra žrtvuju... Bože, Bože!

Dok ležim na postelji te žive ljubavi, netko me uze za ruku i pita me: »Kako ste?« To je bio Nikola Kordić s Mostarskih Vrata, agronom, radio u Duhanskoj stanici u Ljubuškom. Čovjek s preko pedeset godina. Ležao je odmah do lijevog mladića. On je, kao stariji čovjek, mogao unijeti deku da ne bude na goloj cementi. Duboka šutnja i tama vlada u ovom podrumu. Mene su upozorili da što tiše šapćem... Ovaj mračan i pun »ušućenih« ljudi podrum slika je potlačenog i obespravljenoga naroda koji su partizani potlačili i nad kojim parabola ima sva prava.

Najednom se otvore vrata (već je noć). Džepna lampa zasvijetli kroz mračni prostor. Tada opazih da je podrum Mahića kuće (pretvoren u zatvor) pun puncat. Nabilo nas – glave zidu, noge prema sredini. Začu se glas s užasnom klevetničkom psovkom koji pita: »Gdje je pop?« Desni mi mladić veli: »Samo čuvaj bubrege« – dok mi lijevi gura svoj kaput pod habit da mi koliko-toliko sačuva bubrege. Taj koji je psovao i pitao za me dođe k meni i upre mi lampom u oči. Viče: »Ustaj, pope, dosta je više vašeg zaglupljivanja naroda. Došao si gdje ti je mjesto.« Udari me dva puta nogom u bubrege. Još glasnije viče i psuje, i pita: »Što ne odgovaraš?« »Ne pitate me ništa pa ne odgovaram«, odvratih. Tada je viknuo: »Sjedi, skupi se da te, bre, zemlja pojede.« Opet me je udario i nastavio: »Upamti, pope, da narod i narodna vlast neće više dozvoliti da vi zaglupljujete narod. Brzo će vas nestati...« U tom je smislu brundao još prilično dugo. U sredini tog zatvora netko se glasno nakašljao. Ovaj je okrenuo lampu prema sredini i viknuo kao lav: »Ko brani popa (slijede užasne psovke) i mene ovdje izrugiva?« (Druge je riječi, njemu svojstvene, rekao). Otišao je od mene k onome koji se zakašljao. Udarao ga i psovao. (To je bio mladi čovjek. Zvao se Keža, iz Studenaca, koji se navodno vratio iz logora kući.) Nakon dreke i psovke taj »oficir« napusti nas i ode prijeteći... Bio je neki dojučerašnji četnik iz Gabele. Kad je izišao, reče jedan mladić, jedan od onih među kojima sam legao na cimenat: »Majku ti srpsku, vidjet ćemo tko će od koga praviti sapun.« To je rekao zato jer je »oficir«, dok je mene maltretirao, rekao da će od popova praviti sapun. Uto je zavladala mrtva tišina. Pužući između pojedinih zatvorenika, dopustio sam, na zamolbu, da oni stavljaju svoje usne na moje uho, onda ja svoje usne na njihovo uho – tako da je izišlo da je to bila noć ispovijedanja; mnogima sam tako podijelio odrješenje – ispovjedio ih.

Odlomak iz knjige fra Jerke Karačića *Uspomene iz doba mučeništva* koja uskoro izlazi iz tiska u izdanju Vicepostulature.

ća odgonetnuti koja kost pripada kojem tijelu. Arheolog Tihomir Glavaš postavlja brojeve i marljivo zapisuje potrebne podatke. Čini to na isti način sa svim pronalascima ovih dana. Zaista ne smijemo ništa prepustiti slučaju.

Djelatnici koje imamo na raspolaganju marljivo oslobađaju zemlju i kamenje koje je bilo ispod ovih tijela. Polako se počinju ukazivati nove kosti. Znali smo to i otprije po rupicama koje su se otvarale prilikom kopanja, ali nas sad zanima je li riječ o jami ispod ovih tijela punoj posmrtnih ostataka ili o dubljoj rupi u koju su tijela nabacana slojevito. Još to ni po čemu ne možemo odgonetnuti. Sutra bi trebao biti jedan od ključnih dana. Nadam se da ćemo uspjeti saznati pravi opseg masovne grobnice i pripremiti sve za što laganije vađenje posmrtnih ostataka ubijenih.

Iz franjevačkog samostana na Humcu posjećuje nas povećana skupina: fra Hadrijan Sivrić, fra Slavko Soldo, fra Milan Jukić i fra Mate Logara. Izdvojio bih fra Hadrijana. U vrijeme Drugog svjetskog rata bio je đak na Širokom Brijegu. Uspio je izbjeći smrt prilikom pada Širokog Brijega, ali ne i Križni put i prisilno novačenje u vojsku »osloboditelja«. Danas se pod svoje stare dane sjeća ubijenih profesora, kolega i svećenika na svojoj rodnoj župi.

Ljudi i dalje neumorno pitaju što je s tužiteljstvom? Uvijek im odgovaram da ne tražimo krvnike, nego žrtve. A hoće li društvene vlasti slušati bilo puka i pokrenuti nešto u tom smjeru, nije na nama da na to odgovorimo. A i pitanje je zna li itko u ovoj državi, koju je sklepala tzv. međunarodna zajednica kao i nesretnu Jugoslaviju, na koje se tužiteljstvo odnosi spomenuti upit! I ima li uopće neko tužiteljstvo snagu istraživati događaje iz Drugog svjetskog rata?

Druga je priča što bi trebalo i kako bi trebalo biti.

U uobičajeno vrijeme, u 15.00 sati, završavamo svoj današnji posao. Posjetitelji koji su još tu, bez da im išta govorimo, pomažu nam spremiti stvari za sutrašnji nastavak. Ponovno me raduje taj ugođaj, puk koji ni nakon toliko godina nije zaboravio što se ovdje dogodilo. I kako da ga netko pobijedi?

22. srpnja 2010.

I danas sunce nemilice peče. Bilo bi lijepo otići na more, ali kome ostaviti pobijene? Kolikogod zvučalo čudno, s njima je lijepo. Darovali su svoj život da bismo mi danas imali slobodu. Svjesni smo toga dok otkrivamo masovnu grobnicu pripremajući se za današnji nastavak posla.

Nedugo nakon početka radova dolazi čovjek kojemu su ovdje ubili oca. Saznao je i ime jednoga od ubojica. Još je živ. Ne zna kome se obratiti da ga se propita o događajima na ovom lokalitetu. Htio bi saznati što više pojedinosti o posljednjim očevim trenutcima. Ne mogu mu na to odgovoriti. U Hrvatskoj, iako za

to postoje zakonske uredbe, nema se kome prijaviti zločin iz Drugog svjetskog rata koji su počinili komunisti. Kad su ustaše u pitanju, onda je druga priča. Izgleda da je i s ove strane granice isto. Tek malobrojne županije, ali ne i one s hrvatskom većinom, imaju pri MUP-u odjele za ratne zločine. Čovjek je svega toga svjestan pa nastavlja svoju daljnju priču. Jednoga dana poziva ga komandir SUP-a. Potjecao je iz kruga onih koji su harali po Ljubuškom pri kraju i u poraću Drugog svjetskog rata. Mislio je da mu se loše piše. Na njegovo iznenađenje nudi mu posao. Može birati. I dobio ga je za petnaest dana, a nedugo poslije toga zaposlili su mu i ženu. Nisu ništa tražili zauzvrat pa im je oprostio velike kvadrate zemljišta koje su njegovoj obitelji oteli u središtu grada. Zaključio je da je očito nekoga pekla savjest.

Čišćenje posmrtnih ostataka ubijenih lijepo napreduje pa već rekonstruiramo kako su ih ubijali. Izgleda da su to činili s one strane rupe koja je okrenuta prema Ozninoj kući. Pokosili bi ih rafalom iz pušaka i strojopušaka pa gurnuli niz strminu. Rupa se na taj način uspješno punila tako

da su tijela došla do pred sam vrh strmine. Istina, neke su očito ubijali i nabojem u glavu. Na jednoj lubanji pronašli smo veliku, pravilnu izlaznu rupu. Rekli smo već da su žrtve bile vezane, posvuda proviruju ostatci žice.

Iz zemlje se ukazao i jedan ostatak krunice. Neodoljivo podsjeća na onu franjevačku. Međutim, može biti riječ i o krunici s drvenim zrnima koja su istrulila. Tu je i jedan deblji lanac. Možda je od džepnoga sata. Vidjet ćemo to kad još malo očistimo tijela. Našli smo i jedan češalj i još jedne naočale. Ono što najviše privlači našu pozornost svakako jest ostatak neke tkanine koja sliči na pelerinu koju su fratri znali nositi iznad habita. Tu su i puce većeg oblika za koje mi stariji fratri prilikom povratka u samostan rekoše da su slične bile na tim pelerinama. Nastojimo sve pomno sačuvati za trenutak vađenja. Bit će teško jer tkanina ne samo da se stopila sa zemljom nego se i rasipa u dodiru sa zrakom.

Pred samu stanku za ručak, oko 11.30 sati, posjećuju nas fra Velimir Mandić i fra Stjepan Neimarević. Donose nam piće za osvježanje. Imamo toga dosta, ali smo im svejedno zahvalni na njihovu daru. Kasnije, oko 13.00 sati, stiže i fra Žarko Ilić. Tu je i dosta onih koji se zanimaju za napredak radova, ali i onih koji prijavljuju nekog svog ubijenog na ovom ili nekom drugom mjestu u Ljubuškom.

Navratiše i dva kriminalistička tehničara iz županijskog MUP-a ZHŽ-a. Profesionalno obavije svoju zadaću. Očito ministar Ivica Gašpar nije kroz protekle dane ovamo navraćao iz obične znatizelje. Čini što je u njegovoj trenutnoj moći i hvala mu na tomu. Nešto razmišljam kako bi bilo da navrati i još koji političar. Bilo bi nam svima tada lakše ispisi-

vati prave stranice povijesti. Jesu li sazrela vremena za takvo što?

Javna nas glasila nisu ni danas zaboravila. Šire istinu o povijesti kako se uistinu događala. Hvala im u ime pobijenih.

Posao polako privodimo kraju. Zadovoljni smo učinjenim. Sutra stiže forenzičarka Marija Definis-Gojanović. Kutije za pohranu posmrtnih ostataka pobijenih su spremne. Još ne možemo utvrditi koliko ih ima. Po svemu sudeći, do sada smo izbrojili 14 tijela. Ali sve su prilike da ih ima još ispod ovih posmrtnih ostataka koje smo oslobodili od zemlje. Slikamo masovnu grobnicu, pokrивamo je i odlazimo na zasluženi odmor.

23. srpnja 2010.

Vozim se prema Tomića njivi, lokalitetu masovne grobnice, a u glavi mi odjekuju riječi da će danas biti najvrući dan do sada. Ne, nisam gledao pogađanje vremena, to mi rekoše sinoć u razgovoru. Ono što zacijelo znam jest da će ovaj dan biti dug. Danas mislimo početi vaditi tijela i raditi što dulje možemo. Sve je ostalo nebitno.

Došla je i forenzičarka Marija Definis-Gojanović. Konačno smo u punom sastavu. Arheolog Tihomir Glavaš vodio je dosadašnji tijek iskapanja, a samo vađenje tijela preuzima Marija Definis-Gojanović uz pomoć svih ostalih. Znam da će to biti profesionalno urađeno kao i u Zagvozdu, Vrgorcu, Knešpolju.

Gledam dosadašnje nalaze: češalj, naočale, okviri za naočale, nožić, puce, naboji, čahure, obilje žice, ostatci rukavica na rukama dvaju tijela, kopče na remenu, ostatci obuće, ostatci odjeće, dijelovi krunice... ma puno je toga. Iza svakog predmeta stoji neka osoba. Prema svim dosadašnjim spoznajama nitko ovdje nije

bio djelatna vojna osoba. Ipak, ubijeni su jer je netko tako htio. Svjedok potvrdi da su najprije pokošeni rafalom, a onda je svatko od njih još dobio naboj u glavu. Ubojice su pritom govorile da je to za glavu toga i toga, naravno njihovoga, koji je negdje ubijen. Dakle, čista osveta. A svjedok nije ubijen jer ga je jedan od ubojica poznao i izdvojio iz skupine dovedene na ubijanje.

Negdje oko 10.30 sati obradovali smo se još jednom pronalasku. Iz zemlje je izvirió križ koji neodoljivo podsjeća na onaj s franjevačke krunice, kao i tkanina koja se pripila uz njega. Nije još vrijeme za dublje kopanje pa ne možemo potvrditi nalaze li se uz njega još i ostatci krunice. Bili bi to drugi posmrtni ostatci koji po vanjskim znakovima govore da pripadaju nekom franjevcu. Istom tijelu pripada i drugi križ nađen uz ovo tijelo koji ima oblik nekog relikvijara. A tu su u blizini i naočale koje neodoljivo podsjećaju na one fra Slobodana Lončara. Nakon stručnog čišćenja i zaštite moći ćemo reći jesmo li bili u pravu. DNK analiza također će sa svoje strane dopuniti taj mozaik. Bude li pronađen netko od franjevaca, bit će pokopan u franjevačkoj samostanskoj crkvi na Širokom Brijegu gdje već leže kosti dvadesetdvojice hercegovačkih franjevaca koje su komunisti ubili. Na drugim poznatim mjestima leže kosti još njih 9. Tako sveukupno znamo za posljednje počivalište 31 franjevca od njih 66 ubijenih.

Danas nas je posjetila sva sila hercegovačkih franjevaca. Zbog poslova nisam ih uspio sve popisati, tek sam se s njima pozdravio. Istaknut ću samo njih nekoliko. Posjetio nas je provincijal fra Ivan Sesar, kao i gvardijan humačkog samostana fra Miro Šego. Ponovno je došao fra Vinko Dragičević i fra Dobroslav Begić.

Oni pamte sve pobijene fratre. Ne smijem preskočiti ni fra Slavka Soldu, meštra novaka koji ih je doveo da bi na licu mjesta spoznali kakva je naša prava povijest. Tu je i fra Ivan Strmečki, podrijetlom Hrvat, rođen i odrastao u SAD-u. Došao je na odmor i moći će braći u franjevačkom samostanu u Chicagu, koji također pamte pobijene, pričati o viđenom. Došao je i fra Milan Lončar, bratić fra Slobodana Lončara. Uglavnom, članovi Hercegovačke franjevačke provincije ne zaboravljaju svoju ubijenu braću.

U 12.30 sati počeli smo s vađenjem tijela. Dobro su očišćena pa to ne ide baš teško, ali nenasna vrućina ne da misliti. A htjeli bismo ne pogriješiti! Na pristojnu smo razdaljinu udaljili sve one koji nastoje uživo pratiti događanja na lokalitetu. Najteže mi je bilo reći to onima čiji je netko bližnji ovdje pokopan. Ipak, nitko se ne ljuti, svi su svjesni da želimo samo dobro.

Nešto se izgleda događa i na političkom polju. Oko 13.00 sati posjetio nas je dr. Zvonko Jurišić, predsjednik Vlade Zapadnohercegovačke županije i predsjednik HSP-a BiH, kao i Stanko Čane Primorac, dopred-

sjednik Glavnog stana i zastupnik u Zastupničkom domu Parlamenta Federacije BiH. Novinari su naravno tu i uzimaju izjave političara. Ne ćemo se miješati u njihov posao. Jedino bi mi bilo drago da sve stranke, odnosno političari, ovo prihvate kao svehrvatsku stvar i prema svemu se dostojanstveno odnose.

Nastojimo se oduprijeti vrućini. Načelnik općine Nevenko Barbarić i pročelnik Povjerenstva Vice Nižić izražavaju zadovoljstvo napredovanjem radova. Drago mi je da smo surađivali kroz proteklo vrijeme i zajedničkim snagama prišli otvaranju ove masovne grobnice. Dogovaramo se i o daljnjim koracima. Tu je i Povjerenstvo sa Širokog Brijega na čelu s pročelnikom Perom Kožulom i načelnikom Općine Mirom Kraljevićem. Sve što možemo činimo zajednički jer nam je namjera ista. Još dvije općine s hrvatskom većinom krenule su našim stopama. Hoće li i ostale?

Umorni sjedamo da bismo uhvatili zraka. Želimo danas uraditi što više. Zbog toga odlučujemo u 14.00 sati prekinuti poslove i nastaviti u 17.30. Budemo li radili po suncu, malo ćemo uraditi i ne ćemo biti spo-

sobni raditi po večernjoj hladovini.

Odmor nam je dobrodošao. Nastavili smo raditi punom parom. Podižemo posmrtno ostatke ubijenih. Danas ih je 6. Dakle, do sada ukupno 8. Međutim, nismo ni blizu kraja ili mišljenja koliko ih je ukupno. Nekoliko nam se tijela ukazalo ispod ovih podignutih, a da ih prije nismo primijetili.

Ima i novih nalaza. U jednoj vilici vidljivo se ističu 3 zlatna zuba. Tu je i dio lule. Zanimljivo. I na desnom kraju masovne grobnice, gledajući od mjesta gdje su žrtve ubijane, pronalazimo ostatke krunice. Slični su onima od neki dan. Proviruju i još neke nove naočale. Jesu li žrtve, za tadašnje vrijeme, bile bolje stojeće?

Pred kraj za danas određenog radnog vremena posjećuje nas don Tomo Vukšić. On je biskupov izaslanik pri Crkvenom sudu ustrojenom u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji za ispitivanje još živućih svjedoka glede pobijenih hercegovačkih franjevaca. Zaista lijepo od njega. Pozorno je saslušao podrobnosti o ovoj masovnoj grobnici. Vjerujemo da će mu ta saznanja biti od pomoći u radu.

U 20.30 sati odlučujemo prestati s radom. Dogovaramo se da sutra počnemo još ranije, u 6.00. Danas smo zaista umorni, ali nas raspoloženje ne pušta. Prodiremo u povijesnu tminu i na svjetlo dana iznosimo nevine žrtve za koje su sve učinili da budu zaboravljene.

24. srpnja 2010.

Danas smo odlučili još ranije doći na otkopavanje masovne grobnice. U 6.00 sati. Tjeraju nas na to ne samo nenasne vrućine nego i želja da što prije saznamo što krije masovna grobnica i da joj što prije kažemo »bivša«. Zaista se divim skupini koja ovih dana to radi. Jučer smo na te-

renu proveli gotovo 14 sati. Nitko nije postavljao pitanje tko će i kako to platiti. Svi smo puni zanosa i doživljavamo sve ovo više od posla koji trebamo obaviti.

Iz zemlje vire gumeni potplati za opanke. Kome su pripadali? Nekom Hercegovcu koji je na škrtoj zemlji mukom prehranjivao svoju obitelj? Na takve misli nagone nas nebrojena svjedočenja ovih dana. Spominju određenog ubijenog i redovito govore da je iza njega ostalo između 5-ero i 10-ero djece. Bio je to zaista pravi zalag za budućnost. Komunisti nisu uspjeli zatrti sjeme katoličanstva i hrvatstva na ovim prostorima.

Ponovno dolaze fratri iz samostana na Humcu. Spominjali smo već njihova imena i dolazak im je postao uobičajen pa ćemo to sada preskočiti. Zanimaju se, naravno, za napredak radova i pitaju treba li nam štogod. A nama samo treba što više uspjeha u ovome što činimo i ništa više.

Naravno, uspjeh nije izostao! Oko 9.30 kraj tijela br. 18, koje je bilo omotano pelerinom za koju zaključismo da je mogla biti iznad habita nekog fratra, pronašli smo i ostatke franjevačke krunice kao i

dijelove habita, različite od pelerine. Ubrzo pronađosmo i dijelove moćnika koji je dotični imao uz sebe. Je li to fra Paško Martinac, fra Martin Sopta ili neki drugi ubijeni franjevac za kojeg nismo ni pretpostavljali da bi mogao biti ovdje? DNK analiza kazat će nam o kome je točno riječ. Tada će biti skinuta i žica oko njegovih šaka koja se, krvnički stegnuta, zajedno s habitom priljepila uz kost.

Iznenadilo nas je otkriće kod tijela br. 16. Za razliku od drugih ubijenih koji su bili vezani ili oko šaka, ili oko mišica, ili na oba načina, ovaj ubijeni imao je žicu i oko vrata. Je li se trzao i borio pa su ubojice tako učinile da budu sigurni? Bilo što bilo, nalaz je jezovit, posebno kad znaš da je dotični nevin.

Vrijeme najviše prolazi u vađenju posmrtnih ostataka. Zadovoljni smo da je došlo do toga. Vadimo i tijelo br. 18, tijelo jednog od franjevaca. Ostatci su stručno pokupljeni, pohranjeni u prikladne kutije i ubrzo će biti poslani na obradu. Žao nam je da danas ne možemo pokupiti i posmrtne ostatke drugog franjevca. Put do njega kroz šumu kostiju još nije potpuno otvoren. Posebno mu čuvamo

krunicu, naočale i zubalo sa zlatnim zubima. U slučaju da zbog istrošenosti kostiju ne bude moguća DNK analiza, to će biti glavni pokazatelji o kome bi mogla biti riječ.

Mislili smo završiti i prije 14.00 sati, ali podizanje posmrtnih ostataka jednoga tijela budilo je u djelatnicima želju da podignemo još samo jedno tijelo. I tako na kraju podigosmo 7 tijela. S onim prijašnjima to je ukupno 15. Brojevima smo ih označili ukupno 21 iako ima velikih naznaka da to nije kraj. Sutra, u nedjelju, pomolit ćemo se Bogu, a onda u ponedjeljak, ako Bog da, ponovno nastavljamo. Jesmo umorni, ali i zadovoljni. Ne samo zbog pronađenih posmrtnih ostataka nego i zbog hrvatskog zajedništva koje osjećamo ovih dana. Samo se treba prihvatiti prave stvari i ništa više.

26. srpnja 2010.

Konačno svježiji dan. Ne će biti potrebe za traženjem načina kako se zaštititi od sunca. Jedan smo šator, naime, već potrošili. A nije nam još puno ostalo za uraditi.

Masovnu grobnicu zatječemo kako smo je i ostavili. Čuvali su je policajci i mještani, podrazumijeva se i Bog zajedno s onima koje su ovdje pobili. Odmoreni nedjeljnim počinkom još marljivije prianjamo poslu.

Danas je na redu čišćenje oko posmrtnih ostataka i njihova priprema za sutrašnje vađenje. Do sada smo izvadili ukupno 15 tijela. Ne znamo koliko ih još ima jer još nismo uspjeli doći do zadnjeg sloja ubijenih. Ipak, prema vanjskim pokazateljima računamo da ih ima oko 25. Valjda se taj broj ne će dalje peti jer što više radi-mo on je sve veći.

Prvo mjesto gdje nastavljamo kopati jest ono na kojem je ležalo tijelo jednog od franjevaca pod br.

18. Učinilo nam se da je ispod njega još samo jedan sloj te će nam tako ta strana biti omeđena. Kopali smo najviše oko jednog velikog kamena. Pretpostavljali smo da je on, kao i mnogi drugi, jednostavno navaljen na pobijene. Vrlo brzo pojavile su se prve kosti. Bile su uz sam vrh kamena tako da nas je to malo začudilo. Što smo više kopali sve smo više spoznavali tragičnost trenutka te 1945. Dotični kao da je nakon dospijeća u jamu zagrljio kamen živac koji je tu našao. Možda je još pokazivao znakove života ili su ga krvnici zgurali uz njega da i drugi mogu biti ubačeni u istu jamu? Previše je bolno da bih se do kraja u to uživio. Neka mu je pokoj vječni, a i njegovom ubojici.

Jednoj su žrtvi koljena tako zgrčena da su došla do glave. Drugoj tražimo glavu! Izgleda da je bačena naglavačke. Ostatci cipela svjedoče o nekome tko si ih je mogao u to vrijeme priuštiti, ali si nije mogao priuštiti mir od sijača nemira. Nailazimo i na jednu žrtvu kojoj su svezali čak i noge. Do sada, naime, na to nismo nailazili. Moralo je to biti ovdje pred jamom. Nisu ga valjda nosili do tuda? Žica je telefonska, kao i svugdje u ovom dijelu masovne grobni-

ce. Te im je žice nestalo pri samom svršetku krvava posla pa su rabili i drugu vrstu što smo mogli zaključiti prema žrtvama koje smo prve podigli iz zemlje.

Jučer čitam presudu nad jednom žrtvom koja je, kako misli njegova obitelj, ovdje ubijena. Prema njoj, najprije su ga strijeljali, a onda su ga optužili. Između ostalih, u tijelu koje ga je sudilo spominje se i komandant grada Marijan Primorac. U knjizi *Vrijeme i ljudi* Jure Galić opisuje kako su njih dvojica opljačkali trgovinu Jakiše Kovača ovdje u Ljubuškom (str. 103. – 106.) i domogli se, između ostaloga, pisaćeg stroja. Je li presuda pisana upravo na njemu?

A da je taj dokument stigao do nas, treba zahvaliti žrtvinoj obitelji. Još tamo devedesetih godina prošlog stoljeća bili su uporni i domogli ga se ne tako daleko – u Splitu. Jesu li i drugi, barem provizorno ili nakon što su bili ubijeni, suđeni i nalaze li se i njihove presude tamo? U presudi jasno stoji da žrtva ima sedmero djece. Isto tako stoji da treba biti lišena imovine. Koju godinu kasnije netko izvješćuje da se to nije moglo provesti jer dotični imovine jednostavno nema ili, drukčije rečeno, ništa svo-

joj obitelji nije ostavio u nasljedstvo. Dobro znamo da to nije zbog toga što nije bio radišan, nego zbog mnogih drugih razloga. A i da je imao, bilo bi svejedno za njegovu obitelj. Komunisti su jasno rekli da bi mu to odnijeli, kao što su mnogo toga odnijeli raznim obiteljima i Crkvi. Danas neke obitelji i Crkva traže povrat svoje imovine. Međutim, presporo to izgleda ide u države s obiju strana granice.

Danas nas je posjetila i ekipa HTV-a. Navodno će prilog od 2,5 minute biti u jednoj od religijskih emisija. Hvala im na tome i čast toj emisiji, ali zar ovih oko 25 ubijenih nevinih ljudi nije zavrijedilo i drugu satnicu i drugu minutažu!? Ne zaboravimo, to je javna, ne privatna televizija. Znači, morala bi služiti zanimanju i probitcima javnosti. Da sad ne govorimo o istraživačkom novinarstvu. Tako mnogo ovdje ima za istraživati, ali ono prepušta mjesto vijesti i ništa više.

Prema nekim svjedočenjima izgleda da su grobnicu kopali uhićenici. Nije im rečeno za što je, ali su slutili da bi mogla biti upravo za njih. Bilo je to na samom početku rada tamnice. Komunističke vlasti nisu znale imaju li u rukama krivce za ovo ili ono, ali su znale da će ubijati. Kakav bi to bio »narodni sud« da se nije u tome iskazao?

Zanimanje puka i dalje ne jenjava, kao ni ljudi iz Crkve. Neki se nanovo vraćaju, neki dolaze po prvi put. To je prava javnost koju nitko ne može prevariti i koja će istinu širiti dalje.

27. srpnja 2010.

U državi hrvatskoj, preko granice, danas se slavi podizanje nekog komunističkog ustanka. A u Ustavu zapisaše drukčije. Ne ćemo sad o

tome, kao ni o bezbrojnim svjedočenjima i povijesnim dokumentima da je riječ tek o zločinu nad civilnim pučanstvom i katoličkim svećenicima. Samo mi se u umu povežaše današnje dvije stvari: taj nesretni »ustanak« i ova masovna grobnica u kojoj do jučer nabrojismo 25 tijela civila i franjevaca. Očito isti rukopis ruke koja bi htjela ispisivati i našu sadašnjost.

Gledamo s koje strane danas započeti. Vrijeme je za vađenje posmrtnih ostataka. S nama je forenzičarka Marija Definis-Gojanović. U jednom kutu grobnice hrpica je kostiju koje izgledaju nekako manje nego kod odrasla čovjeka. Nisu valjda dječje? Ne mogu se sjetiti nijednog svjedočanstva koje bi barem natuknulo nešto o tomu. Možda je samo dotični bio nižega rasta? Ustanovit će se to na patologiji kamo će tijela biti odvezena.

Dvije su hercegovačke općine već osnovala povjerenstva za istraživanje ovakvih masovnih grobnica. Hercegovina ih je, naime, puna. Onih 28 tijela koje smo pronašli u Knešpolju i ovih otprilike toliko ovdje samo su djelić svega toga. A i da je samo to, bilo bi previše. Vicepostulatori nije bilo teško potaknuti zamisao povjerenstava, a općinama odazvati se. Još kad bi se Sveučilište u Mostaru priključilo ovim naporima! Bio bi to dostojan dug našim pobijenima i dostojna cigla u spomeniku komunističkim žrtvama.

Stalno gledam ima li još kakav predmet po kojemu bismo nekoga mogli prepoznati. Uspjeli smo to samo za dvojicu franjevaca zahvaljujući posebnim franjevačkim kronicama koje im nisu oduzeli. Uspoređujem u glavi sve ono što su mi obitelji ubijenih govorile i ovo što vidim. Ne, ništa do sada. Svaki ovaj predmet mogao je pripadati nekome od ubijenih i po njemu ne možemo doći do

imena i prezimena. A bilo bi to tako lijepo, najprije za njihove obitelji, a onda i za nas koji već 8. dan radimo na ovoj masovnoj grobnici.

Danas mislimo da smo shvatili od čega su ostatci pepela na dva kraja masovne grobnice s lijeve strane. Ne vidi se da je neko tijelo paljeno, a ovaj pepeo je na litici koja je dno masovne grobnice. To bi moglo značiti da su se stražari grijali, ta bila je veljača, dok su uhićenici sami sebi kopali grob. Koje su misli salijetale jedne i druge? Ima li danas preživjelih s obiju strana?

Mislili smo da bi lubanja br. 10 mogla pripadati franjevcu. Kad smo raščistili slojeve ubijenih iznad nje, spoznali smo da to nije tako. Mogla bi biti riječ o lubanji br. 12 i pripadajućim posmrtnim ostacima do kojih još uvijek ne možemo doći. Čistimo, naime, škrip u samoj jami u koji su ubijeni nabacani ili, bolje rečeno, jednostavno gurnuti nakon ubijanja. Danas vidimo da postoji i 26. tijelo! Čak ima nekih naznaka i za više. Ne žurimo to saznati. Radimo stručno i pozorno dopuštajući si dovoljno vremena za posao. Izvadili smo još 4 tijela pa ih je sada ukupno 19.

Odlučujemo prekinuti u 14.00

sati. Odmorit ćemo se, a onda sutra, uz Božju pomoć, završiti započeti posao. Gdje i kakav ćemo im spomenik postaviti? Ne znam, znam samo da će sve biti dostojanstveno i po danu, a ne po noći kao kad su ih, negdje tamo u ponoć, vodili na ubijanje.

28. srpnja 2010.

Ovo bi trebao biti posljednji dan, 9. po redu, iskapanja masovne grobnice Tomića njiva u samom središtu Ljubuškog. Zbog načina pokopa ubijenih iznenađenja su uvijek moguća. Oni su ovdje jednostavno ubijani na rubu jame i gurani niz strminu. Zbog toga muku mučimo s određivanjem koja kost pripada kojemu tijelu.

Hvala javnim glasilima koja su ovih dana na svoj način popratile ove djelatnosti. Svi znamo da je moglo i više i drukčije, ali su prilike očito takve. Razna zakulisna središta moći ne žele dopustiti pravu sliku povijesti, već neku svoju. Tako jučer na nekom tzv. ustanku trenutni hrvatski predsjednik Ivo Josipović reče da je partizanska kapa lijepa i da nosi poruku ljubavi. Ako je ljubav ono što je ta kapa učinila ovim ljudima koje otkopavamo, onda...

Negdje oko 9.00 sati prilazimo vađenju posmrtnih ostataka drugog franjevca. Potpuno smo oslobodili prilaz do njih. Imali smo jučer pravo – to je tijelo kojem smo dodijelili br. 12. Noge u cipelama, iako nismo znali da su njegove, pronašli smo mu na samom početku rada na masovnoj grobnici, ali su se ostali dijelovi tijela gubili u šumi kostiju. Nalaženjem ostataka franjevačke krunice dobili smo čvrst trag. Danas vidimo što se s njim dogodilo. U jamu je ubačen naglavačke. Okrenuli su ga licem prema njoj, pucali mu u zatiljak i gurnuli ga niz strminu. Križ s moćima ostao mu je na vratu, naočale su mu pale nedaleko od glave, pasić i franjevačka krunica poletjeli su prema prsima. I neki drugi umirali su na sličan način. Nešto više doznat ćemo tek kad se na patologiji sastave dijelovi lubanja koje smo pronašli.

Netko je od ubijenih uz sebe imao i krojačke škare. Je li bio krojač? Zaučuduje nas nazočnost predmeta koje uhićenici nisu trebali imati uz sebe: spomenute škare, nožići, pribor za pušenje... Ili su ih traljava pregleda-

vali ili su ih na prijevaru ovamo doveli? Moguće još živi iz streljačkog voda mogli bi nam barem to reći.

Jedna naša obitelj koja se davno odselila u Ameriku redovno nam donosi osvježavajuća pića. Ne razgledavaju i ne raspituju se nešto posebno, nego samo donose. Kažu da ne žele smetati i da im je čast to što čine. Zaista im od srca hvala, kao i svima drugima koji su nam ovih dana učinili bilo kakvu uslugu.

Ponovno nas je posjetio i načelnik Općine Nevenko Barbarić. Čini sve što je u njegovoj moći da svi ovi poslovi idu dobro i da se polako pripremamo za nastavak radova na području općine Ljubuški. Tu je i pročelnik Povjerenstva za uređivanje i obilježavanje grobišta iz drugog svjetskog rata i poraća na području općine Ljubuški Vice Nižić. Zajedno smo ovih dana bdjeli da sve prođe u najboljem redu. Podrazumijeva se, surađivat ćemo i dalje.

U 12.00 sati mogli smo reći da je završeno iskapanje ove masovne grobnice. Arheolog prof. mr. sc. Tihomir Glavaš, koji je vodio iskapanje

i pripremanje tijela za vađenje, te forenzičarka prof. dr. sc. Marija Definis-Gojanović, koja je vodila vađenje tijela, još mjere opseg masovne grobnice. Njezina je veličina 5,10 x 4,18 x 2,54 m. Komunisti su ubili i u nju nabacali, po svemu sudeći, 28 tijela što smo uspjeli zaključiti tek na kraju došavši do najdublje točke masovne grobnice koja se nalazila u škripu. A još jučer smo mislili da će ih biti 26. Nismo, naime, sigurni kome pripada jedna lubanja koju smo pronašli odvojenu od svih drugih tijela i na drugoj strani isto tako odvojeno nešto kostiju. Možda pripadaju onim dvama nepotpunim tijelima koje smo pronašli na početku. Pozorno smo još jedanput pretražili prostor masovne grobnice. Ne, tu više nema tijela, samo zemlja crvenica i kamen živac.

Dogovaramo se za nošenje na stručnu obradu predmeta koje smo pronašli ovih dana uz ubijene. Nakon toga prići ćemo ustrojavanju tijeka postupka DNK analize. Dok sve ne dovršimo, svi oni koji misle da se netko njihov nalazi ovdje trebaju to prijaviti Povjerenstvu. Isto tako, svi ljudi dobre volje imat će priliku novčano pomoći ove djelatnosti jer su skupe i nije lagano iznijeti taj teret.

Pomolili smo se još za pokoj duša ubijenih i s mislima punih dojmova razišli se na svoje uobičajene poslove. Naravno da sve ovo nismo morali raditi, ali bilo je tako dostojanstveno i hvala ubijenima što su nam dopustili dirati im u mir ispod gomile smeća koju su komunisti ciljano dopustili da se stvara na tom mjestu. Čim prođu svi potrebni postupci, dostojno ćemo ubijene pokopati da u miru Božjem počivaju do Sudnjega dana. ✍️